

מבט השוואתי על ההסתגלות האישית - החברתית ותפיסת התפקוד המשפחתי בקרב מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז בחברה הבדואית בנגב

אברהים אבו עג'אג' *

תקציר

הפרעת קשב וריכוז נחשבת כיום לאחת ההפרעות השכיחות בתחום הנוירולוגיה והפסיכיאטריה של הילד, אשר יש לה השלכות על עתידם הרגשי, ההתנהגותי והאקדמי של הילדים הלוקים בה.

בשנים האחרונות אנו עדים למתקפה ציבורית שיוצאת נגד האבחנה, נגד העלייה במספר הילדים המאובחנים, נגד השימוש המסיבי בריטלין, נגד חברות התרופות והרופאים שמפזרים, כביכול, את התרופות שלא מאינטרסים מקצועיים (שמע כהן, 2011). קיימת תחושה בציבור, שבחלקה היא נכונה, שהטיפול התרופתי לא תמיד ניתן לאחר הערכה מדוקדקת ומקיפה המורכבת מפרמטרים רבים שאותם אדגיש בהמשך. במחקר זה אני מקווה להפריך טענות שונות הנובעות, לפי דעתי, משיקולים זרים שאינם ממין העניין. יש לזכור כי המפסידים הגדולים, ומי שנשאר חסר אוניס, הם הילדים הסובלים. בכדי לטפל במתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז שמספרם הולך וגדל, בולט הצורך לאפיין ולתאר אותם באמצעות מחקר חלוצי אמפירי-שיטתי. לפיכך מטרת המחקר הנוכחי לבחון הבדלים ייחודיים בתפישותיו של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעות קשב וריכוז (ADHD) ביישובים המוכרים מבחינת הסתגלות חברתית, תפקוד משפחתי והתנהגות אגרסיבית בהשוואה לתפישותיו של מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעות קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים

לצורך כך נערכו נבדקו 88 מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעות קשב וריכוז (ADHD) בגילאי 16-18, מתוכם 44 מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז (ADHD) הלומדים בבתי ספר ביישובים מוכרים 44 מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז (ADHD) הלומדים בבתי ספר ביישובים הלא מוכרים.

בניתוח ממצאי המחקר עלו תמונה מצב בה תפיסת רמת התפקוד המשפחתי בקרב מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים נמצאה גבוהה יותר בהשוואה לזו של מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעות קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים, באופיים של הקשיים בתחום הסתגלות האישית והחברתית לא נמצאו הבדלים בין שתי הקבוצות, תפיסת התפקוד המשפחתי בקרב מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז

* המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי.

ביישובים לא מוכרים נמצאה גבוהה יותר בהשוואה לזו של מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז המתגוררים ביישובים לא מוכרים.

מבוא

עבודת המחקר הנוכחית תבחן באופן מעמיק וחלוצי את הייחודיות של מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעות קשב וריכוז בגילאי 16-18 במערכת החינוך הבדואית בחברה הבדואית בנגב בבחינת הסתגלות האישית והחברתית ורמת התפקוד משפחתי. המחקר הנוכחי בנוי בשיטה של מחקר השוואה בין שתי קבוצות מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים ויישובים לא מוכרים בנגב.

החברה הבדואית בנגב

באזור הנגב מתגוררת אוכלוסייה בדואית של כ- 236,000 נפש, חלקם גרים במספר יישובים עירוניים והיתר מפוזר במה שנקרא יישובים לא מוכרים. המאפיינים החברתיים של החברה הבדואית אשר מהווים בחלקם תוצר חדשני של תמורות חברתיות רחבות מציבה את החברה הבדואית בפני מצב סיכון. בסוף שנות ה-70 החלה הממשלה ליישם תכנית עיור בחברה הבדואית והקימה שבעה יישובים חדשים: ערעה, כסייפה, חורה, לקייה, רהט, שגב שלום ותל שבע (Yiftachel, 2003). כמחצית מהאוכלוסייה הבדואית בנגב חיה ביישובים מוכרים אשר לא יכלו לשמר את אורח חיים המסורתיים מצב זה הוביל לשחיקה ולירידה בפעילות המשפחתית והשבטית של התושבים. בנוסף, העוקרים ליישובים המוכרים לא יכלו להתפרנס מרעית צאן כך שנאלצו למצוא דרכים חלופיות להרוויח את לחמם.

אם לא פחות אלו שנשארו גרים על אדמתם ביישובים לא מוכרים מתמודדים עם קשיי נגישות רציניים למשאבי בריאות, חינוך, השכלה, תשתיות חיבור למים וחשמל, אבטלה הולכת וגדלת באחוזים גדולים. החברה הבדואית מאופיינת כחברה ענייה וחלשה מבחינת מעמד חברתי ביחס לחברות שונות במדינה. בראש המבנה החברתי עומדים גברים, ילדים, נשים וקשישים ואנשי עם מוגבלויות נמצאים בשוליים של סדר העדיפות החברתית בחברה הבדואית (מוראד, 2009).

הפרעת קשב וריכוז

הפרעת קשב וריכוז (ADHD) מוגדרת כהפרעה הכוללת ליקוי בקשב, התנהגות אימפולסיבית והיפראקטיביות ההגדרה כוללת שתי קטגוריות של קריטריונים קטגוריה של- ליקויים בקשב המגדירים הפרעת קשב (ADD) וקטגוריה של היפראקטיביות ואימפולסיביות, המגדירים הפרעת קשב עם היפראקטיביות אימפולסיביות. (ADHD) אדם יוגדר כסובל מהפרעה בקשב כאשר הוא סובל משישה סימפטומים לפחות מהקטגוריה של

ליקויים בקשב, שהתקיימו לאורך שישה חודשים לפחות, הגורמים בחומרם להסתגלות לקויה ולחוסר התאמה לרמת ההתפתחות המצופה. אדם יוגדר כסובל מהפרעת קשב וריכוז עם היפראקטיביות אימפולסיביות (ADHD) כאשר מעבר לסימפטומים של ליקוי בקשב, הוא סובל גם משישה סימפטומים לפחות של אימפולסיביות ופעלתנות יתר (היפראקטיביות). אבחנה תעשה כאשר חלק מהסימפטומים מתקיימים בשתי מסגרות התייחסות לפחות (כמו בית ובי"ס) כשקיימת פגיעה ברורה בתפקוד החברתי, אקדמי או תעסוקתי, חלק מהסימפטומים התקיימו לפני גיל 7 והסימפטומים אינם חלק מהפרעה אחרת. ישנם שלושה תת סוגים של הפרעת ה ADHD על פי הסימפטום הדומיננטי (Inattention Type) המאופיין בקשיי קשב (Hyperactive-impulsive Type) המאופיין בהיפראקטיביות אימפולסיביות ו (Combined Type) הפרעה מעורבת המאופיינת בקשיי קשב, היפראקטיביות ואימפולסיביות. (ארניך, 2012)

הספרות המחקרית מצביעה על נוכחות משותפת של לקויות למידה והפרעת קשב והיפראקטיביות מן המחקרים עולה כי יותר מ-20% מן הילדים עם ליקויי הלמידה, מבטאים בנוסף לקויות קשב והיפראקטיביות (ADHD) וכי יותר מ-65% מן הילדים עם ליקויי הלמידה מציגים קשיים בקשב הריכוז ללא היפראקטיביות (. עם זאת, למרות שכל אחת מקבוצות אלו נחקרה בהרחבה בספרות המחקרית, קיימים מחקרים מעטים העוסקים בבחינה של אפיונים חברתיים, רגשיים והתנהגותיים של תלמידים עם נוכחות משותפת של לקויות אלו.

כך, מחקרים הבוחנים ילדים עם הפרעות קשב וריכוז מדווחים כי ילדים אלו חווים קשיים חברתיים, רגשיים והתנהגותיים בשכיחות גבוהה בנוסף לקשיים שלהם, וכי אוכלוסייה זו היא בעלת סיכון גבוה יותר מילדים ללא הפרעת קשב וריכוז, לקשיים במיומנויות החברתיות, ממצאים דומים בתחום החברתי, רגשי, התנהגותי, נמצאו עבור מתבגרים עם ליקויי הקשב וההיפראקטיביות, כך לדוגמא, קוציר (2010), מדווח כי 35%-25% מן המתבגרים בעלי ADHD מגלים התנהגות אנטי חברתית או הפרעות התנהגות וכי עד 45% מהם הינם בעלי ליקוי פסיכיאטרי נוסף לבד מה-ADHD. בנוסף, במחקרים שונים נמצא כי קשיי הקשב וההיפראקטיביות לעיתים מופיעים בו זמנית עם בעיות אחרות כגון: התנהגות אגרסיבית, בעיות בניהול ההתנהגות וכישלון בתחום הלימודי.

בשל מיעוט המחקרים הבוחנים מתבגרים עם לקויות למידה ונוכחות משותפת של לקויות למידה וקשיי קשב והיפראקטיביות (ADHD+LD) המחקר הנוכחי בא במטרה לבחון את מערכות היחסים והקשרים החברתיים-התנהגותיים של כל אחת מקבוצות העבודה בפני

עצמה וכן בנוכחות משותפת של ליקויי למידה וקשיי קשב והיפראקטיביות, כפי שהם באים לידי ביטוי ביחסיהם עם בני גילם עם הוריהם ועם המערכת החינוכית. לבחינה זו ישנה חשיבות רבה בשל ההדגשה הניתנת במחקרים הבוחנים מודלים של גורמי סיכון, לפיהם נוכחות של מספר משתני סיכון, מעלה באופן משמעותי את הסבירות להתפתחות בעיות התנהגות והסתגלות. נושאים אלו יבחנו על ידי התמקדות בסגנון ההתקשרות כמשקף קשר עם ההורה, תחושת הבדידות כמדד לשביעות הרצון החברתית והתנהגות תוקפנית כמשקפת ביטויים של הסתגלות התנהגותית למערכת החינוכית. במשך שנתיים, כשהתעניינתי בנושא החינוך מיוחד, מהתיכון ועד עכשיו הייתי מאוד חצוי דעות לגבי תלמידים מתקשים או מפריעים כך היינו קוראים להם לא היינו מה יש להם בדיוק לכן אני יודע מה עבר עליהם ומה הצוות החינוכי ידע עליהם שאנחנו לא ידענו. בגדול נטייתי להרגיש שתלמידים בעלי בעיות קשב וריכוז זה לא הדרך הנכונה ללכת כאשר מדובר בילדי חינוך מיוחד (מסיבות כאלה ואחרות).

הסתגלות אישית

מושג הסתגלות מתייחס למאפיינים של יחסי גומלין אשר מתקיימים בין הפרט לבין הסביבה הפיזית והחברתית. הסתגלות חיובית וטובה הינה מערכת היחסים בין הפרט לסביבה בה מאפשרים לפרט להתקיים ולהתפתח, בה יש איזון בין הדרישות לבין המשאבים העומדים לרשות הפרט (Lazarus, 1976; Katkovsky & Gorlow, 1976). ניתן להשיג הסתגלות טובה דרך שתי דרכים: 1. הסתגלות הפרט הסביבה בכדי שתתאים לצרכי האישיים ולמשאבים הזמניים העומדים לרשותו. 2. הסתגלות הפרט עצמו לתנאי הסביבה שהוא חי בה. במסגרת המחקר הנוכחי אין הבחנה בין שתי אסטרטגיות הללו שכן עניין המחקר הנוכחי הוא בחינת תוצריו של התהליך עצמו.

הסתגלות אישית מתייחסת לתהליכים האישיים אשר מתרחשים במהלך ניסונו של הפרט להגדיל את מידת התאמתו לסביבה. הצלחתה של המסוגלות האישית תפיק בזאת תועלת חיובית בהכרה עצמית אצל הפרט, שלמות, קבלה והבנה של התהליכים, הערכה עצמית, ביטחון עצמי, אוטונומיה, התנהגות מכוונת למטרה, התמודדות עם קשיים, התמודדות עם מצבי חרדה ופתרון קונפליקטים (Lazarus, 1991). במסגרת מחקר שנערך על ידי טרוף (1953) במהלך המחקר פותח שאלון לבחינת מידת הצלחת תהליך ההסתגלות. בעזרת ניתוח גורמים נמצאו שתוצריה של הסתגלות אישית עשויים לבוא לידי ביטוי באחד מששת המישורים הבאים: 1. סימני עצבנות; 2. הרגשת שייכות; 3. ביטחון עצמי; 4. נטייה להסתייגות מול נטייה לפתיחות; 5. הערכה עצמית; 6. תחושת חירות אישית.

לצורך המאמר הנוכחי בחרנו לעשות שימוש בכל המישורים המוצגים לעיל על מנת לבחון את תהליך ההסתגלות האישית בקרב מתבגרים במצבי סיכון עם הפרעת קשב וריכוז בחברה הבדואית בנגב.

ההסתגלות חברתית

זיידר (1984) מתאר את ההסתגלות החברתית כתחושה של ביטחון אישי אשר חווה הפרט ביחס לעצמו, זיידר מתאר את ההסתגלות החברתית היא תחושת הביטחון העמי של הפרט ביחס לאנשים אחרים. על פי Erikson (1963) ו-Lazarus (1976) ההסתגלות החברתית של הפרט מאופיינת בהבנה ובהערכה מציאותית של האחר. על מנת לבחון את המישורים השונים שנכללים בתוך ההסתגלות חברתית, נעשה כאן השימוש בניתוח הגורמים שערך Thrope (1953) לשאלון ההסתגלות נמצא שישה מישורים בכדי לבחון את תוצריו של תהליך ההסתגלות החברתית:

1. המידה בה השימוש במיומנויות חברתיות; 2. הנטייה להתנהגות אגרסיבית; 3. איכות מערכת היחסים בין הפרט למשפחתו; 4. איכות מערכת היחסים בין הפרט לבין המסגרת החינוכית (בית הספר, מעון); 4. הפנמת הנורמה החברתית; 5. איכות מערכת היחסים בין הפרט לבין בני גילו בחברה בה הוא חי.

המצב המשפחתי החברתי בעל המאפיינים הקשיים המתרחשים בעשור האחרון בחיי בני נוער בחברה הבדואית בעל השלכות על חייו של הפרט ושל משפחתו, המצב הקיים ביישובים הבדואים בנגב מורכב מאוד אשר מהווה להפירה על אורח האיזון הנפשי והחברתי של הפרט. מוקדי הקושי של מתבגרים במצבי סיכון ביישובים המוכרים בנגב טמון בתחושת של אובדן ופגיעה בדימוי העצמי. כתוצאה מכך, בני נוער ביישובים לא מוכרים בעלי אמצעים ומשאבים דלים יחוו כי יכולתם האישית להתמודד עם הסביבה בה חיים מוגבלת האמצעים. הם אינם יכולים לדאוג לעצמם ולמשפחותיהם (Mirsky & Kaushinsky, 1989). לפי כך, ניתן לראות באופן מובהק לראות את התגובה הנפשית של עזיבה של מקום המגורים והמעבר ליישובי קבע מדובר באי ההסתגלות ואבל גדול לנוכח אובדן אובייקטים מוכרים.

הגישה הכוללת מתייחסת אל המצוקה בה חיים בני נוער בחברה הבדואית בנגב כמצוקה מאוד גדולה לנוכח הפגיעה באינטראקציה הקיימת בין הפרט לבין הסביבה שהוא חי בה. אי ההסתגלות החברתית של בני נוער הבדואי גורמת לאי תחושה ואי ודאות לא רק ביחסים למקום המגורים והסביבה אלא גם בהקשר היחס האישי העצמי.

בהתבסס על האמור יש לתאר מצב כי בבחינת ההסתגלות החברתית של בני נוער במצבי סיכון ביישובים הלא מוכרים יימצאו קשיים רבים יותר בהשוואה לבני נוער במצבי סיכון

ביישובים המוכרים. מחקרה של יצחקי (1997) נמצא הבדל בין הסתגלות האישי של בני נוער מקרב יוצאי אתיופיה לבין הסתגלות אישית של בני נוער יליד הארץ.

המחקר הנוכחי בוחן אוכלוסייה מאוד ייחודית אשר לא זכתה לעניין מחקרי, הרי שהשערה המוצגת לעיל עלולה להימצא כולה מופרכת, שכן יהיה מצב שבו נראה כי ימצא הסתגלות חברתית תהיה נמוכה של בני נוער במצבי סיכון הן ביישובים ולא מוכרים ובעייתית יותר ביחס להשתייכות החברתית לקבוצת בני נוער בגלל השתייכותם החברתית והישובית.

התפקוד המשפחתי

הסביבה המערכתית המשמעותית הראשונה של הפרט ביחידה חברתית היא התא המשפחתי. Bowen (1966) סבור כי לא ניתן לראות את האדם אלא על פי הרקע המשפחתי. על פי גישה המערכתית המשפחה היא תא חברתי אשר הפרטים החיים בתוכה מתפתחים על רקע יחסי הגומלין בין בני המשפחה. התנסות במשפחה היא הבסיס למערכת היחסים החברתיים אשר ניתן לפרט על פי מערכת יחסים, תפקיד במערכת המשפחתית, יחסי תמיכה הדדים, רגשותיו של האדם בתוך המערכת המשפחתית, הכרה ביכולתו של הפרט, תחושת הביטחון האישי, שליטה בדחפים ובהתמודדות עם גורמים חיצוניים (גיתון, 2001). ניתן ללמוד מהגישה המערכתית על מורכבות המשפחתית על רקע העובדה שמדובר במערכת המורכבת מכמה דמויות הנבדלות האחת מהשנייה בדפוסי החשיבה, התנהגות דרך התקיימותם של יחסי גומלין בין חברי המשפחה (Bloom, 1985). במערכת המשפחתית קיימות שתי מערכות של אילוצים אשר מעצבת את דפוסי התנהגות של בני המשפחה:

1. חוקים אוניברסליים שנובעים מעצם המבנה הארגוני בתוך המשפחה המתבטא ביחסים בין הורים וילדים.
2. הצפיות ההדדיות של בני המשפחה זה מזה.

לכן ניתן להבחין בשוני בדפוסי היחסים והצפיות במשפחה בתרבויות השונות בעולם, לכן בכל התרבויות ניתן לראות את המערכת המשפחתית מטביעה את דפוסי ההתנהגות על המנהגים והרקע התרבותית המשתייכת אליו ומטביעה את חתומה על בני המשפחה. אלבדור ואחרים (Elbedour et al., 2003), שערכו את מחקרם במגזר הבדואי, מצאו כי משפחות פוליגמיות, מחלישות את הקשר בין הורה-ילד, מפחיתות את רמת שביעות הרצון הרגשית של הילד ואת הביטחון הפסיכולוגי של הילד. מאפייני המשפחות הפוליגמיות מפחיתות במיוחד את הקשר ההורי בין האב לילד. לפוליגמיה השפעות ישירות ועקיפות על מצבם הנפשי של הילדים. השפעות ישירות, נגרמות עקב שינוי בחלוקת המשאבים לכל אישה במסגרת הנישואין הפוליגמיים. להפחתת המשאבים הכלכליים והפסיכולוגיים,

השפעה על רמת מחייתו של הילד ועל אופן התפתחות אישיותו. השפעות עקיפות חודרות לחייו של הילד דרך השינויים שמתרחשים באם עקב המעבר לנישואין הפוליגמיים. ניתן לומר בכלליות כי לבריאות ולשלומן הנפשי של האימהות השפעה על אלו של ילדיהן (אל-קרינאוי, 2000). פעמים רבות התקשרותו של הבעל עם אישה חדשה מובילה להזנחה והתעלמות מן האישה הראשונה וילדיה. כך, הנישואין הפוליגמיים מובילים פעמים רבות לירידה בסטטוס חברתי והכלכלי, הן של האישה והן של הילדים (אל-קרינאוי ולב-ויזל, 2002).

העיקרון הניצב בבסיס ההתארגנות החברתית ביישובים הבדווים, בבסיס הפריסה הפיזית ומבנה הבעלות המסורתית גם יחד, הוא עקרון ההשתייכות המשפחתית והמשפחה, על רמותיה השונות: (1). משפחה גרעינית ("אהל" או "בית") - בדרך כלל, המשפחה הגרעינית כוללת גבר ואישה נשואים וילדיהם. במקרה של נישואין לכמה נשים, משפחתה של כל אישה תוגדר כמשפחה גרעינית נפרדת, שלה בית נפרד; (2) משפחה מורחבת ("קום") - בדרך כלל, המשפחה המורחבת כוללת את אבי המשפחה, אשתו או נשותיו, את בניו הנשואים ושאינם נשואים, את משפחותיהם, בנות שטרם נישאו ולעתים אף בני ובנות משפחה נוספים שלא נישאו או שהצטרפו למשפחה המורחבת מסיבות שונות; (3) משפחה גדולה ("עאילה") - המשפחה הגדולה כוללת כמה משפחות מורחבות של אחים או בני דודים ומרכיבה את הנחלה הקרקעית ("מווארס"). (תוכנית אב להכרה בכפרים הלא מוכרים בנגב, 2012).

בתוך הנחלה הקרקעית מצויים אזורי המגורים וכן מתקיימים בה מרחבים פרטיים וחצי-ציבוריים אשר משמשים, למעשה, רק את בני השכונה ובעיקר את בנותיה. היחס לקרקע, אופי תפיסת הבעלות על הקרקע, היחס למרחב הפתוח, האבחנות הייחודיות בין פרטי לציבורי ולגבולות ביניהם בהקשר המגדרי - כל אלו מתווים במידה רבה את דרכי ההתפתחות של הכפר במרחב, את השימושים השונים של הקרקע ואת קהל המשתמשים בהם. כך, לדוגמה, יש "מרחבים נשיים", שמטבעם הם פרטיים יותר ומוסתרים, ו"מרחבים גבריים" כמו אוהל האירוח - "השיג" - המצוי בפתח המתחם המשפחתי ומשמש מקום פרטי או ציבורי בעבור אורחים ועוברי אורח. תפיסת הפרטיות, המתחייבת מקודים תרבותיים ובעיקר מעקרון הצניעות של האישה וכבוד המשפחה, וביטוייה במרחב, היא מרכיב מרכזי במרקם החיים החברתיים ביישובים, והיא מרכיב חשוב במנגנון המסדיר ומאפשר את יחסי השכנות הטובים הקיימים ביישובים. השטחים הפתוחים, המפרידים והמבחינים בין אזורי המשפחות המורחבות ("קום") ומקבצי המגורים ("עורבאן") לבין עצמם, חיוניים למימוש

של תחושת המקום, להגדרתן המרחבית של דרגות קרבה וריחוק בין קבוצות, ולשימור היחס הבלתי אמצעי למרחב הפתוח. (תוכנית אב להכרה בכפרים הלא מוכרים בנגב, 2012).

מתבגרים במצבי סיכון

בשנים האחרונות גובר השימוש במושג " נוער במצב סיכון " (Youth at risk) (קזאז, 2004 ; שמיד, 2006) המתאר נוער הנמצא או עלול להימצא במצבי סיכון פיזיים, נפשיים ורוחניים. ברוב המקרים הגדרות וכינויים אשר מנסים לתאר את אוכלוסיית נוער במצבי סיכון כמי שמתקשים לתפקד במסגרת חינוכית וחברתית אשר מקובלות על בני גילם. מצבים אלו מביאים בני נוער לניתוק חברתי ולניכור מצד מסגרות חינוכיות נורמטיביות (להב, 2000). בשנים האחרונות היו ניסיונות המגדירות את תופעת הסיכון בקרב בני נוער בסיכון כגון: נוער מקופח (Pritzker, 2001) נוער במצוקה (גור, 2006) נוער לא מסוגל (Rogers & Miglani, 2001). ההבדלים השונים בהגדרת נוער במצבי סיכון משתנה על פי התפיסה התרבותית החברתית והראייה השונה של האנשים לתופעה הייחודית.

תופעת נוער בסיכון קיימת ברבדים רבים בחברה ובעולם גם בעשירים ובעניים, ערבים ויהודים. מחקרים עדכניים אשר חקרו תופעת בנוער במצבי סיכון ברבדים השונים בחברה הישראלית וביניהם: כלכלה (כאהן-סטרבצ'ינסקי ויורוביץ, 2009), חינוך (להב, 2004), סוציולוגיה (אורבך, 2002) אנתרופולוגיה (לוי-צליק, 2002 ; גתהון, 2012). חוקרים שונים בתחומים שונים זיהו לטווח ארוך ומנוקדת תחומים את הגישה העוסקת בנוער במצבי סיכון.

מצבי המשבר הסיכון והסכנה נובעים מכמה סיבות עיקריות: (1) אישית (2) משפחתית (3) חברתית (4) תרבותית (5) סוציו-אקונומית. אלו הסיבות מעמידות בני הנוער בפני סיכון וסכנה ראשית הסיבות קיימת דילמה בתפקוד המערכת הלימודית, המתבטא בנשירה סמויה וגלויה מבית הספר בגיל יחסית צעיר. בנייתוק מהמערכת הנורמטיביות. התדרדרות בני נוער להתנהגויות שונות ולעבריינות זהו נקודה מפנה בניסיון לפגוע בעצמם באופן אישי בחברה באופן כללי. בני נוער במצבי סיכון לרוב סובלים משלל בעיות כגון: דימוי עצמי נמוך, הישגים לימודיים נמוכים, בעיות נפשיות, חוסר אמון בחברה, קושי ביצירת קשרים חברתיים, התנהגות אלימה, הסתגרות ונטייה לניסיונות התאבדות (כאהן-סטרבצ'ינסקי, קונסטנטינוב, יורובץ ואפרתי, 2005).

רומי (2007), מבדיקת הנתונים ניתן לדעת היום באופן מובהק ועל פי קריטריונים הקיימים בבני נוער על מנת להחשיב אותם במעגל הסיכון, אך לא ניתן לדעת זאת רק כאשר הם שייכים למסגרת מסוימת או מסגרת חינוכית. ועדת דוברת (2005) סיווגה את מצבי הסיכון

ותסמיני הסיכון המשפיעים על בני נוער במערכת החינוך לארבעה קטגוריות: (א) מצבי סיכון לימודיים; (2) מצב סיכון אישי; (3) מצב סיכון חברתי; (4) מצב סיכון משפחתי.

האוכלוסייה הבדואית נמצאת בסיכון באופן כללי, מתבגרים באוכלוסייה הבדואית נמצאים ברמת סיכון גבוהה מאוד, השינויים הדרסטיים אשר עברה החברה הבדואית בנגב יצרה ואקום במבנה החברתי והקהילתי חלק משמעותי מן הזהות הבדואית, טקסים, תפקידים משפחתיים שבטיים וחברתיים הפכו פחות לרלוונטיים. עם זאת מתבגרים בסיכון בחברה הבדואית אינם מצוידים במטען חברתי-תרבותי לו הם זקוקים על מנת לקחת חלק בתרבות המערבית התעשייתית הסובבת אותם.

כיום החברה הבדואית בנגב עדיין חברה מסורתית אך מצויה בעיצומו של תהליך שינוי לעבר חברה בעלת מאפיינים מודרניים (אלקיאוי, 2001). אלקיאוי רואה את הגלובליזציה המוצאת כגורם השינוי הבולט בחברה הבדואית. גם ריאוי (2003) מייחסת תחושת הדאגה בקרב בני החברה הבדואית מתהליך השינוי המהיר שהיא עוברת. לדעת ריאוי, החברה הבדואית נמצאת בתוך שלל השפעות של מרכיבים שבטיים מחד גיסא לבין השפעות של ערכי החברה המודרנית. לפיכך האדם המצוי בתהליך של שינוי בחברה מצוי במידה מסוימת של דו ערכיות על רקע שתי מערכות יחסים. אלכסנדר וגריביע (2004) טוענים כי דו הערכיות אשר מצביעה עליה ריאוי יכולה להשפיע באופן ישיר על חיי הנער הבדואי מבחינת השקפת עולמו, דפוסי התנהגות, מחשבה וצרכי הבילוי שלהם.

המצואות של החברה הבדואית בנגב המצויה בשנים האחרונות במשבר מתמשך כתוצאה מהתנגשות התרבותית מאפשרת לבני הנוער בחברה הבדואית לאמץ מודלים של התנהגויות חדשות לרובן בעל מאפיינים התנהגויות אלימה. המסורת הבדואית אינה חברה אשר אוסרת לחלוטין השימוש באלימות (בר-צבי, 1991) יתרה על כך חלק מהעונשים בחברה הבדואית מבוססים על השימוש באלימות כנגד הנענש, תחילה מבקשתו של האב מהבן להיות האפטרופוס על אחות ואפילו להכות אותה ברגע שתתנהג לא בהתאם (אבו עגיאג' ובן דוד, 1989) ועד להריגה ממש על מעשה חמור, המפורסם בעונשים הוא נקמת הדם (Al-Krenawi et al., 2001).

הורביץ (1989) מתאר שלושה גישות בדפוסי התנהגות שבני נוער רוכשים בבית הספר ובסביבה: (1) התנהגות אלימה מתוך תהליך חברות שרכש בבית הספר; (2) תסכול וכישלון שהנער רוכש בבית הספר; (3) מצבי נפשי או חברתי שהנער נמצא בו. עם זאת מערכת היחסים המשפחתית בה מתנהלים מחצית מחייו של הנער הבדואי נמצאת במשברים מתמידים. בעקבות הקשרים עם ההורים, המשפחה המערכת הקהילתית, מתבגרים בחברה

הבדואית לרוב מסתובבים בשעות הצהריים עד לאחר חצות ברחובות ובשכונות ללא שם מסגרת, במקומות שאין בהם שום פיקוח מצד כל גורם. פעמים רבות מתבגרים נוטים להשתמש באלימות או בהתנהגויות חריגות כאשר יש להם זמן פנוי. ביישובים הבדואים קיים מחסור גדול במסגרות הבלתי פורמאליות אשר יהוו בית חם לבני נוער על מנת להוות מסגרת אשר תעזור להם לעבור בשלום את גיל ההתבגרות ותעזור להם לממש את הפוטנציאל האישי.

שיטות המחקר

משתתפי המחקר: במחקר השתתפו 88 מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ADHD – כולם נערים בני 14-16 - מקרב האוכלוסייה הבדואית בישראל. מדובר בבני נוער במצבי סיכון החיים ביישובים מוכרים ויישובים לא מוכרים בנגב. בני הנוער נדגמו על בסיס בחירה באופן אקראי והשתתפו במחקר לאחר פנייה למנהלי בתי הספר וקבלת אישור ממשרד המדען הראשי במשרד החינוך וכמו כן אישור מנהלת מחוז דרום במשרד החינוך. מבחינת יישוב המגורים, מחצית הנדגמים ($n=44=50\%$) מתגוררים ביישובים מוכרים, ואילו המחצית השנייה ($n=44=50\%$) ביישובים לא מוכרים. בחברה הבדואית מתבגרים במצבי סיכון ונורמטיביים נמצאים במסגרת לימודית משותפת. אבחון המתבגרים במצבי סיכון נעשה באמצעות כלי אבחון הכולל שאלונים ושימוש במסמכים של מוסדות החינוך (בית הספר) ובהתייעצות עם מחלקת הרווחה המקומית והאזורית ביישובים לא מוכרים בה. בתוך כך כבני הנוער בסיכון סווגו המשתייכים לפחות לאחד משלושת הקטגוריות הבאות:

- א. בני נוער החיים בנסיבות העלולות ליצור סיכון: בני נוער החיים במשפחות הסובלות ממשבר בגין גירושין משפחות, ברוכת ילדים ומשפחות הסובלות מאחוז אבטלה גבוהה.
- ב. בני נוער החיים בסביבה מסוכנת: העדים לאלימות בין הורים, התמכרות לעבריינות, חיים בשכונת עוני.
- ג. בני נוער החיים בסכנה ישירה: הינם קורבן להתעללות פיזית והזנחה, התנהגות עבריינות, נוער המשתמש בסמים ועישון. **לוח מס' 1** להלן מציג תיאור מקיף של המשתתפים מבחינת מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, באופן כללי ולפי חלוקה לשתי הקבוצות על פי סוג היישוב ורמת הסיכון.

לוח מס' 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משתתפי המחקר

בסיכון מיישובים לא מוכרים (n=44 100%)	בסיכון מיישובים מוכרים (n=44 100%)	סך כל המשתתפים (n=88 100%)	
9.84 (4.74)	9.48 (4.57)	9.77 (4.05)	<u>מס' אחים במשפחה</u> ממוצע (סטית תקן)
4.34 (3.03)	5.25 (3.55)	4.56 (3.07)	<u>מיקום בין האחים</u> ממוצע (סטית תקן)
8.41 (3.19)	8.34 (3.28)	8.53 (3.03)	<u>מס' נפשות בבית</u> ממוצע (סטית תקן)
28 (63.6%)	24 (54.5%)	111 (63.1%)	<u>אבא נשוי ל</u> אישה אחת
16 (36.4%)	20 (45.5%)	65 (36.9%)	יותר מאישה אחת
35 (79.5%)	32 (72.7%)	136 (77.3%)	<u>תעסוקה (אב)</u> עובד
9 (20.5%)	12 (27.3%)	40 (22.7%)	לא עובד
4 (9.1%)	13 (29.5%)	36 (20.5%)	<u>תעסוקה (אם)</u> עובדת
40 (90.9%)	31 (70.5%)	140 (79.5%)	לא עובדת
28 (63.6%)	26 (59.1%)	125 (71%)	<u>מסגרת משפחתית</u> שני הורים
16 (36.4%)	18 (40.9%)	51 (29%)	חד-הורית
38 (86.4%)	39 (88.6%)	157 (89.2%)	<u>מבנה מגורים</u> בית
6 (13.6%)	5 (11.4%)	19 (10.8%)	אוהל/צריף/אחר
21 (47.7%)	15 (34.1%)	66 (37.5)	<u>חיפוש מסגרת לימודית</u> מחפש
23 (52.3%)	23 (52.3%)	100 (56.8%)	לא מחפש
22 (50.0%)	20 (45.4%)	91 (51.7%)	<u>עיסוק נוכחי</u> לימודים
17 (38.6%)	20 (45.4%)	73 (41.5%)	לימודים ועבודה
		7 (4%)	עבודה בלבד
		5 (2.8%)	ללא לומד ולא עובד

בסיכון מיישובים לא מוכרים (n=44 100%)	בסיכון מיישובים מוכרים (n=44 100%)	סך כל המשתתפים (n=88 100%)	הישגים לימודיים
2 (4.5%)	3 (6.8%)	11 (6.3%)	נמוכים
29 (65.9%)	25 (56.8%)	100 (56.8%)	בינוניים
13 (29.5%)	16 (36.4%)	64 (36.4%)	גבוהים
<u>מס' בתי ספר בהם למד עד כה</u>			
28 (63.6%)	18 (40.9%)	104 (59.1%)	אחד או שניים
16 (36.4%)	25 (56.8%)	71 (40.3%)	שלושה או יותר
<u>האם הושעה מבית הספר</u>			
13 (29.5%)	9 (20.5%)	30 (17%)	כן
31 (70.5%)	34 (77.3%)	142 (80.7%)	לא
<u>אבחון הפרעת קשב וריכוז</u>			
4 (9.1%)	12 (27.3%)	27 (15.3%)	כן
40 (90.9%)	32 (72.7%)	149 (84.7%)	לא
<u>שתיית אלכוהול בשנה האחרונה</u>			
4 (9.1%)	8 (18.2%)	18 (10.2%)	שותה
40 (90.9%)	36 (81.8%)	158 (89.8%)	לא שותה
<u>עישון סמים בשנה אחרונה</u>			
8 (18.2%)	8 (18.2%)	22 (12.5%)	מעשן
35 (79.5%)	33 (75.0%)	147 (83.5%)	לא מעשן

מבחינת הפרמטרים הסוציו-דמוגרפיים כפי שמוצגים בלוח מס' 1 לעיל, אותרו מספר הבדלים מובהקים בין קבוצות בני הנוער. להלן תמצית מאפייניהם הסוציו דמוגרפיים של משתתפי המחקר:

1. בפרמטר התעסוקה של האם, בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים שיעור האימהות העובדות מחוץ למשק הבית נמוך משמעותית בהשוואה לאימהות של מתבגרים מיישובים מוכרים [$\chi^2(3)=17.60; p \leq .001$].
2. בפרמטר המסגרת המשפחתית, בקרב מתבגרים בסיכון שיעור הגדלים במשפחות חד-הוריות גבוה בהשוואה לבני הנוער הנורמטיביים [$\chi^2(3)=9.58; p \leq .05$].
3. בפרמטר החיפוש של המסגרת הלימודית, בקרב מתבגרים במצבי סיכון, שיעור המבקשים להשתלב במסגרת לימודית בקרב המתגוררים ביישובים מוכרים גבוה

למעלה מפי שניים בהשוואה לאלה המתגוררים ביישובים הלא מוכרים] $\chi^2(3)=10.72$; $p \leq 0.05$].

4. בפרמטר של מספר בתי הספר בו למדו הנערים עד כה, בקרב מתבגרים המתגוררים ביישובים הלא מוכרים שיעור של אלה שהחליפו שלושה בתי ספר או יותר נמוך בהשוואה למתבגרים המתגוררים ביישובים מוכרים [$\chi^2(3)=16.60$; $p \leq 0.001$].

5. בפרמטר השעיה מבית הספר, בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים שיעור המדווחים על השעיה מבית הספר גבוה בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים [$\chi^2(3)=8.65$; $p \leq 0.05$].

6. בפרמטר אבחון של הפרעת קשב וריכוז ADHD, בקרב מתבגרים המתגוררים במצבי סיכון ביישובים מוכרים שיעור המאובחנים עם הפרעה כלשהי גבוה בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון המתגוררים לא מוכרים [$\chi^2(3)=8.88$; $p \leq 0.05$].

השערות המחקר: במסגרת המחקר הנוכחי נוסחו ההשערות הבאות:

1. רמת הסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים תימצא גבוהה יותר בהשוואה לרמת תפיסת ההסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים.

2. תפיסת רמת התפקוד המשפחתי של מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים תימצא גבוהה יותר בהשוואה לזו של מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים.

3. יימצאו הבדלים מובהקים במדדי הסתגלות האישית והחברתית, אשר תעיד על קשיים הנבדלים אצל מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לזו של מתבגרים ביישובים לא מוכרים.

4. רמת המסוגלות האישית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים לא תהיה נמוכה יותר בהשוואה לרמת המסוגלות האישית של מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים.

5. שתי אוכלוסיית המחקר יימצא קשר מובהק בין משתני המחקר הבאים: הסתגלות אישית, הסתגלות חברתית ותפקוד משפחתי.

כלי מחקר

1. **שאלון פרטים אישיים סוציו-דמוגרפיים** נבנה באופן ייחודי למטרת המחקר. מטרתו של שאלון זה היא מדידת פרמטרים של רקע סוציו-דמוגרפי של המשתתפים. השאלון

מתייחס למספר היבטים כגון: היבט משפחתי, היסטוריה חינוכית, בעיית הניתוק והסיכון.

2. **שאלון מסוגלות אישית וחברתית:** שאלון זה פותח בשפה האנגלית על ידי Thrope (1953). זכה לשם מבחן אישיות קליפורניה (מ.א.ק.). השאלון נועד לצרכים קליניים, כדי לאבחן קשיי הסתגלות חברתיים ואישיים אצל מתבגרים והוא כולל 180 פריטים. השאלון תורגם לעברית וקוצר על ידי בילצקי (1969) בנוסח העברית כולל 96 פריטים, מתוכם 48 פריטים מיועדים לבחון הסתגלות אישית ו-48 לבחון הסתגלות חברתית. בשאלון זה נעשה שימוש על ידי טרולר (1992) עם אוכלוסיית מתבגרים בקיבוץ. השאלון בנוי במתכונת המאפשרת שתי אפשרויות של תשובות (1=כן ; 2=לא) הנבדק לציין את ההיגד המפורט בכל אחד מפרטי השאלון נכון ומתאים לגביו. חלק מהשאלות מנסחות על דרך החיוב ואילו חלק האחר על דרך השלילה. בבחינת השאלון נמצאו רמות מהימנות בשיעור אלפא קרונבאך=75 עבור המדד הכללי של הסתגלות האישית, ואלפא קרונבאך=81. עבור מדד ההסתגלות החברתית רמת המהימנות שנמצאו במקור אצל Thrope et el (1953) נמצאו מעט גבוהות יותר מאלה שבמחקר הנוכחי. אלפא קרונבאך = 91 עבור הסתגלות החברתית.

3. **שאלון תפקוד משפחתי:** שאלון זה פותח במקורו בשפה האנגלית על ידי Bloom (1985) וזכה לכינוי שאלון קולורדו להערכת המשפחה (CFA). שאלון זה נבנה במטרה לבדוק את תפקוד המשפחה באופן רב-מימדי. במסגרת השאלון מתבקשים הנבדקים לבטא תפוסותיהם באשר לתפקוד משפחותיהם בעזרת 60 פריטים שמשקפים 12 מישורי תפקוד: פתיחות, לכידות, עימות, קונפליקטים, פתיחות, עימות וקונפליקטים, ארגון, חברות, מוקד שליטה חיצוני, הדרה המשפחה, ניתוק, הפרדה, דמוקרטיה, חופש ומתירנות, סמכויות ומעורבות יתר. השאלון בנוי במתכונת ליקרט בת ארבע תשובות אפשריות לכל פריט (1=מאוד לא נכון לגבי משפחתי ; 4=מאוד נכון לגבי משפחתי).

הליך המחקר: בטרם לתחילת המחקר הוכנו השאלונים הוכנו והועברו במהלך התקופה בין מרץ למאי 2015. השאלונים הועברו בארבעה מסגרות לימוד שונות. מילוי השאלונים על ידי המשתתפים נעשה בתוך מסגרות הטבעיות בהן הם מצויים, ובשעות הפעילויות הלימודיות בתוך כיתות נפרדות. בטרם העברת השאלונים קבלו המשתתפים הסבר קצר אודות מטרת המחקר, תוך כדי הדגשת הרצון והצורך ללמוד על אודות עולמם של בני נוער במצבי סיכון. נוסף לכך הוסבר למשתתפים כי מדובר באיסוף נתונים אנונימי לצורך המחקר בלבד וכי אין צורך לציין פרטים מזהים כלשהם על גבי השאלונים. חלקי השאלון השונים הועברו בזה

אחר זה, על פי סדר קבוע והדרגתי, המשתתפים מילוא את השאלונים באופן עצמאי, אך במקרים בהם התגלו קשיים כלשהם במילוי השאלונים עורך המחקר, או מחנכי הכיתות שנוכחו במקום היו זמינים בכדי לספק הבהרות והסברים נדרשים.

ממצאי המחקר

א. השוואה בין רמת הסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לזו של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים

מבחינת ניתוח השוונות ועל מנת לבחון את ההשערה הראשונה, נערכה הבחנה משווה בין הסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ADHD ביישובים המוכרים לבין מדדי ההסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ADHD ביישובים לא מוכרים. ממצאי ההשוואה הצביעו על כך שלא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי אוכלוסיות המחקר ($F(1, 88)=0.37; p>0.05$). מכאן ניתן ללמוד כי השערת המחקר הראשונה לא אוששה. אשר נטען כי הסתגלותם החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים גבוהה יותר בהשוואה להסתגלותם החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים.

ב. השוואת רמת התפקוד המשפחתי של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לזו של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים

מתוך הנחה של השוואה השוונות נערכה השוואה בין מדדי תפיסת התפקוד המשפחתי של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ADHD ביישובים מוכרים בנגב לבין מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ADHA ביישובים לא מוכרים. בהשוואה הכללית לתפיסת התפקוד המשפחתי נמצא הבדל מובהק בין שתי אוכלוסיית המחקר ($F(87, 88)=13.37; p>0.01$). בהשוואה בין שתי הקבוצות של המדדים של שאלון התפקוד המשפחתי נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות ($F(13, 103)=6.307; p>0.01$). ממצאים אלו מצביעים על תפיסת התפקוד המשפחתי בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים היא טובה יותר בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים. בעקבות ממצאים אלו השערה השנייה אוששה, אשר גורסת בה כי תפיסת התפקוד המשפחתי בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים

גבוהה יותר בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים.

ג. השוואת מדדי ההסתגלות האישית והחברתית בין מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לבין מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים

לצורך בדיקת השערה זו נערך ניתוח השוואתי על מנת להשוות בין התפיסות ההסתגלות החברתית והאישית בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים לבין התפיסות ההסתגלות החברתית והאישית בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים הלא מוכרים. בציוני המדד הכללי של הסתגלות אישית בין שתי אוכלוסיית המחקר לא נמצאו הבדלים מובהקים ביניהן, $F(87, 87)=2.30$; $p=0.04$. בהשוואה של כל מדדי הסתגלות האישית בין שתי הקבוצות לא נמצאו הבדלים מובהקים ביניהן $F(5, 88)=1.821$; $p=0.09$. בניית השוואות עבור מדדי ההסתגלות החברתית לא נמצאו הבדלים מובהקים בין אוכלוסיית המחקר במדד הכללי של ההסתגלות החברתית $F(87, 88)=345$; $p=0.432$. בהשוואת ששת הממדים של שאלון הסתגלות חברתית לא נמצאו הבדל מובהק בין שתי אוכלוסיית המחקר $F(5, 88)=654$; $p=0.546$. בעקבות ממצאים אלו לא אוששה השערת המחקר השלישית אשר גרסה כי ימצאו הבדלים מובהקים במדדי הסתגלות האישית והחברתית בין מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לבין מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים. ממצאי אלו גם לא איששו את ההשערה הרביעית במחקר אשר גורסת כי תפיסת ההסתגלות האישית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים לזו של מתבגרים במצבי סיכון בעל הפרעת קשב וריכוז ביישובים לא מוכרים.

ד. הימצאות קשרים מובהקים בין המשתנים הבאים: הסתגלות אישית, הסתגלות חברתית ותפיסת התפקוד משפחתי

הקשרים בין משתני המחקר נבדקו באמצעות שתי שיטות. הראשונה שיטת ניתוח פירסון, בה מחשבים הקשר בין המדדים הכללים של משתני המחקר. השנייה הקנונית, בה חושבו הקשרים בין סדרת מדדים שמיציגת כל אחד משלושת המשתנים. מן הממצאים לפי ניתוח שיטת פירסון עולה כי:

1. נמצאו מתאם שלילי מובהק בין רמת ההסתגלות האישית לבין ההסתגלות החברתית אצל שתי אוכלוסיות המחקר. מתבגרים במצבי סיכון ביישובי מוכרים נמצא $r=-0.260; p<0.01$. מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים $r=-0.216; p<0.03$ להבדיל ממתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים $r=-0.260; p<0.01$.

2. נמצא מתאם חיובי מובהק בין רמת תפיסת התפקוד המשפחתי לבין רמת ההסתגלות החברתית בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים $r=0.277; p<0.03$. לעומת מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים נמצא מתאם שלילי לא מובהק בין שני המשתנים $r=-0.116; p<0.03$.

3. נמצא מתאם חיובי מובהק רמת תפיסת התפקוד המשפחתי לבין רמת ההסתגלות אישית הן בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים $r=0.416; p<0.003$ והן בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים $r=0.316; p<0.01$.

על פי הממצאים בחישוב שיטת הניתוח השנייה הקנונית עלו הממצאים הבאים:

1. ההסתגלות האישית לא נמצאה קשורה במקדם קנוני מובהק מול רמת תפיסת התפקוד המשפחתי בקרב שתי אוכלוסיות המחקר.

2. תפיסת רמת התפקוד המשפחתי נמצאה קשורה במקדם קנוני מובהק רק מול ההסתגלות החברתית בקרב שתי אוכלוסיות המחקר.

ממצאים המחקר בשיטת ניתוח הקנוני העלו שתי מסקנות חשובות:

(א) חשיבות המשפחה בהקשר של הקשר בין ההסתגלות האישית והחברתית בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים מוכרים בעוד בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז דווקא קשרי וחשיבות המשפחתי היא משמעותית מאוד.

(ב) בקשר המובהק בין רמת המסוגלות החברתית לבין רמת תפיסת התפקוד המשפחתי מסתמן שיש השפעה מנטיות להתנהגות אנטי חברתית ומקשה בעמידה בסטנדרטים חברתיים וזה לרוב מופיע בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים. על פי ממצאי הניתוח השערת המחקר החמישית לא אוששה בה ימצאו קשרים מובהקים בין משתני המחקר.

סיכום ומסקנות

המחקר הנוכחי הוא מחקר חלוצי וייחודי המספק מספר של ממצאים חשובים. ממצאים אלו הם ייחודיים לאוכלוסיית המחקר בעל מאפיינים ונורמות חברתיות התנהגויות מיוחדות. המחקר בדק באופן יסודי בין שתי אוכלוסיות המחקר ביישובים מוכרים והלא מוכרים לבין משתני המחקר. בהבחנה עמוקה בין שתי קבוצות החקר מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים והלא מוכרים סובלים מבעיות שונות באופן אורח חיים ומחסור גדול ברמת התשתיות וצרכי החיים הבסיסיים ביישובים הלא מוכרים בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון ביישובים המוכרים.

בהיבט הקשר המשפחתי נמצא כי מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים המוכרים נוטים לתפוס את משפחותיהם באורח חיים חיובי יותר מאשר מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז ביישובים הלא מוכרים ממצא זה מחזק את תופעת הסיכון בקרב האוכלוסייה הזו.

במסגרת המחקר הנוכחי העלה ממצא מאוד חשוב ומיוחד עבור אוכלוסיית המחקר בה נראה ממצא הקשר הסטטיסטי המובהק אך שלילי שנמצא בין הסתגלות האישית לבין שני המשתנים הבאים: הסתגלות החברתית והתפקוד המשפחתי. מראה שכל שרמת ההסתגלות החברתית של מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז הינה טובה יותר, כך מתגלה שרמת התפקוד המשפחתי טובה מאוד. מנגד ככל שהסתגלותם החברתית נתקלת בקשיים רבים יותר, כך שהסתגלותם האישית ורמת התפקוד המשפחתי הינן קשות מאוד.

ממצאי המחקר מצביעים על שרמת הסיכון והתנהגויות הסיכון השונות בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז הן ביישובים המוכרים והיישובים הלא מוכרים משפיעות ומהוות מקור לקשיים בתפקוד המתבגר בתא המשפחתי. מנקודת מבט אחרת עולה כי הטיפול בבעיות התנהגויות קשות בקרב מתבגרים במצבי סיכון בעלי הפרעת קשב וריכוז חייבת תוכנית טיפולית מיוחדת בתוך המסגרת הבית ספרית בשיתוף צוות חינוכי מקצועי טיפול בבניית התכנית וביצוע התכנית על פי רמת המתבגר האישית. מנגד בית הספר בשיתוף גורמי הרווחה צרכים לפעול על הידוק הקשר המשפחתי בין המתבגר לבין משפחתו ועם הקהילה והספקת כלים להתמודדות עם התנהגות אלימה ואגרסיבית כי המשפחה מהווה מקור תמיכה הזמינים למתבגר.

רשימת מקורות

- אבו עגיאגי, סי' ובן דוד, י' (1989). החינוך המסורתי אצל בדואי הנגב. **רשימות בנושאי הבדווים**, 19, 22-33
- אורבך, ד' (2002). **מוקד שליטה והסתגלות לארגון סמכותי- נוער מנותק בצבא**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. אוניברסיטת בר אילן.
- אלכסנדר, ג' וגריביע, ע' (29 במרס 2004). **מאפייני השימוש בצ'אטים בקרב בני- נוער בדואים**. הרצאה בכנס "שדה, אקדמיה ומה שביניהם". המכללה לחינוך ע"ש קיי, באר שבע.
- אלקרינאוי, ע' (2001). עבודה סוציאלית בחברה הבדואית בנגב: היבטים בין-תרבותיים. **מפגש לעבודה חינוכית- סוציאלית**, 21, 37-59.
- אל-קרינאוי, ע'. (2000). **אתנו- פסיכיאטריה בחברה הבדואית- ערבית בנגב**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אל-קרינאוי, ע' ולב-ויזל, ר'. (2000). **הזיקה בין אלימות בין זוגית לבין תחושת היכולת בקרב נשים בחברה הבדואית- ערבית בהקשר של דפוס משפחה פוליגמי/ מונוגמי**. **מפגש לעבודה חינוכית- סוציאלית**, 30, 335-303.
- ארנרייך, י'. (2012). **טיפול אינטגרטיבי בלקויות למידה וקשב**: נוירו פידבק כאפשרות לתיקון גרסה אלקטרונית. אוחזר מתוך אתר פסיכולוגיה עברית <http://www.hebpsy.net/articles.asp?id=2849>
- בילצקי, פ' (1969). **הסתגלות ילדי העדה הג'ראבית דור ראשון בארץ**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לחינוך. אוניברסיטת בר אילן.
- בר צבי, ש' (1991). מסורת השיפוט של בדווי הנגב. תל אביב: משרד הביטחון.
- גור, א'. (2006). **תמורות בהסתגלות ובייצוגי מערכת ההתקשרות של בני נוער במצוקה במהלך שהותם במוסדות טיפולים- ההשפעה הטרונספורמטיבית של תפקוד דמויות טיפוליות כ" בסיס בטוח"**. חיבור לשם קבלת דוקטור. רמת גן: המחלקה לפסיכולוגיה אוניברסיטת בר-אילן.
- גיתהון, ש'. (2001). **זהות האני, הסתגלות אישית, הסתגלות חברתית ותפיסת התפקוד המשפחתי של נוער מנותק יוצא אתיופיה בהשוואה לנוער מנותק ילידי הארץ**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לחינוך. אוניברסיטת בר אילן.

גיתהון, שי' (2012). **הקשר בין זהות אתנית-תרבותית לתפיסת תפקיד, סגנון התמודדות, סביבת עבודה ושחיקה בקרב העובדים עם בני נוער בסיכון בישראל**. עבודה לשם קבלת דוקטור, רמת גן: המחלקה לחינוך. אוניברסיטת בר אילן.

דוברת, שי' (2005). **התוכנית הלאומית לחינוך: דו"ח כוח המשימה הלאומית לקידום החינוך בישראל** ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט.
הורביץ, תי' (1989). אלימות בבית הספר- היבטים סוציולוגיים. בתוך א' רוקח (עורך), **מניעת אלימות – הצעות לתכנית בית ספרית** (עמ' 9-17). ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

יצחקי, ח' (1997). **הקשר בין הסתגלות לבין משתני עליה ומשפחה בקרב נוער עולה מאתיופיה**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לחינוך. אוניברסיטת בר אילן.

כאהן-סטרבציינסקי, פי', יורוביץ, לי' (2009). **מעבר לעולם העבודה וקידום תעסוקתי**: תוכניות בעבור בני נוער וצעירים בסיכון בארצות הברית ובמדינות נוספות, ב OECD סקירת ספרות. ירושלים: מאירס- ג'וינט – מכון ברוקדייל.

כאהן-סטרבציינסקי, פי', יורוביץ, לי', קונסטנטינוב, ו' ואפרתי, רי' (2005). **מאפיינים וצרכים של הנערות המטפלות בשירות לנערות וצעירות- משרד הרווחה**: דו"ח מחקר. ירושלים: מאירס- ג'וינט – מכון ברוקדייל.

להב, ח' (2004). **תופעת הנשירה ממערכת החינוך** - הוויכוח על המספרים ומי משלם את המחיר. מניתוק לשילוב ח, 7-20

להב, ח' (2000). **נוער בסיכון- התופעה בפרספקטיבה**. מניתוק לשילוב.

לוי-צליק, ני' (2002). **השפעות סוציו-דמוגרפיות על תפיסה עצמית של קשיי למידה והתנהגויות סיכון**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. אוניברסיטת בר אילן.

מוראד, מי' (2009). **נגישות שירותי בריאות לילדים עם מוגבלויות במגזר הבדווי בנגב**. עניין של גישה, גליון 9 עמ' 43-50

קוציר, מי' (2010). **ילדים עם תסמונת מעורבת**. הוצאת "אח".

קזאז, ג'. (2004). **הקשר בין תמיכה ומעורבות הורים לנשירת נוער בסיכון מבית הספר**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן: המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. אוניברסיטת בר אילן.

רומי, ש' (2007). קידום נוער: התפתחות וסוגיות מרכזיות. בתוך: ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמאלי במציאות משתנה**, עמ' 453-467. ירושלים: מאגנס.

רינאוי, ח' (2003). **החברה הערבית בישראל – סדר יום אמביוולנטי**. תל אביב: המסלול האקדמי של המכללה למנהל

שמיד, ה'. (2006). **דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה**. ירושלים: משרד ראש הממשלה.

שמע, כ'. (2011). **פרדוקס הקסם של אבחנת קשב וריכוז**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, המחלקה לחינוך. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

תוכנית אב להכרה בכפרים הלא מוכרים בנגב, (2012). המועצה האזורית לכפרים לא מוכרים בנגב. במימון האיחוד האירופי, דפוס איילון, ירושלים.

רשימת מקורות באנגלית

Al-Krenawi, A., Slonim-Nevo, V., Maymon, Y., & Al-krenawi. S. (2001). Psychological responses to blood vengeance among Arab adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 25, 457-472

Bloom, B. L. (1985). *A factor analysis of self-report measure of family functioning* *Family Process*, 24, 225-239.

Bowen, M. (1996). The use of family theory in clinical practice. *Comperhensive Psychiatry*, 7, 345-373.

Elbedour, S., Bart, W. M., & Hektner, J. (2003). Intelligence and family marital structure: The case of adolescents from monogamous and polygamous families among Bedouin Arabs in Israel. *The Journal of Social Psychology*, 143(1), 95-110.

Lazarus, R., S. (1991). *Emotion and Adaption*. New-York: Oxford University press.

-
- Lazarus, R. S (1976). Adjustment and stress. In: W. Katkovsky, & L. Gorlow (Eds.). *The Psychology of Adjustment: Current Concept Application*. New York: McGraw-Hill.
- Mirsky, J. & Kaushinsky, F. (1989). Migration and growth: Separation individuation process in immigrant young students in Israel. *Adolescence*, 24(95), 725-740.
- Pritzker, S, (2010). Understanding Political involvement among disadvantaged adolescents. *Dissertation abstracts international section A: Humanities and Social Science*, 70(8-A), PP.3194
- Rogers.K.M. & Miglani, J.K. (2001). Socially emotionally maladjusted youth. In: V. H. Booney, & A. Pumariega (Eds.). *Clinical assessment of Child and adolescent behavior*. pp. 450 -472 Hoboken. NJ. US: John Wiley & Sons Inc.
- Trope, P.L., Clark, W.W. (1953). *California Test of Personality*. California: McGraw-Hill.
- Yiftachel, O. (2003). Bedouin Arabs and the Israeli settler state: Land policies and indigenous resistance. In D. Champagne & I. Abu-Saad (Eds.), *the future of indigenous people Strategies for survival and development*. Los Angeles, CA: UCLA American Indian Studies Center.

Abstract

**A Comparative Perspective on the Personal-Social Adaptation and the
Perception of Family Function among Adolescents at Risk with
Attention Deficit Disorder in Bedouin Society in the Negev**

Ibrahim Ismail Abu Agag

ADHD is now considered to be one of the most common disorders in the field of child neurology and psychiatry, which has implications for the emotional, behavioral, and academic future of children affected by it. In recent years, we have witnessed a public attack against the diagnosis, against the rise in the number of children being diagnosed, against the massive use of Ritalin, against drug companies and doctors who ostensibly dispense drugs that do not have professional interests (Cohen, 2011). There is a feeling in the public that it is partially true that drug therapy is not always possible after careful and comprehensive evaluation composed of many parameters, which I will emphasize below. In this study, I aim to refute various arguments which stem from extraneous considerations that are not relevant.

In order to treat adolescents at increased risk of attention deficit disorder, there is a need to characterize and describe it through empirical research. Therefore, the purpose of this study is to examine unique differences in the perceptions of adolescents with ADHD in recognized localities in terms of social adaptation, family functioning, and aggressive behavior compared with those of adolescents at risk with attention deficit disorders in unfamiliar localities.

For this purpose, 88 adolescents at risk with ADHD were examined between the ages of 16 and 18, of which 44 were adolescents at risk of ADHD attending schools in recognized localities and 44 adolescents at high risk of attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in the unrecognized villages.

An analysis of the findings reveals a situation in which the perception of the level of family functioning among adolescents at risk of ADHD in recognized localities is higher than that of adolescents at risk of ADHD in unrecognized villages. In the nature of the difficulties in personal and social adjustment, the groups, the perception of family functioning among adolescents at risk of ADHD in unrecognized villages, is higher than that of adolescents at risk of ADHD living in unrecognized villages.